

I a. pr. m. e. — IV m. e. a. RŪDAIČIŲ KAPINYNŲ (KRETINGOS RAJ.) TYRINĖJIMAI

M. MICHELBERTAS

Skelbiami Rūdaičių kapinyno prie Tenžės upelio (Kretingos raj.) 1962 m. tyrinėjimų duomenys.

Viso ištirta 654 m² plotas, surasta 13 griautinių ir 1 degintinis žmogaus kapas bei 2 griautiniai žirgų kapai. Daugumas kapų smarkiai apardyti. Apie kai kuriuos kapus aptikti akmenų vainikai. Surasti dirbiniai — įkapės leidžia kapinyną datuoti I a. prieš m. e. — IV m. e. a.

Ankstyvesnis yra degintinis kapas urnoje, datuotinas I a. pr. m. e. — m. e. riba. Griautiniai kapai priklauso I—IV m. e. amžiams.

Aptikti žirgų kapai patvirtina tą faktą, kad Vakarų Lietuvoje jau pirmaisiais m. e. amžiais su turtingesniais bendruomenės nariais buvo laidojami jų žirgai.

Pirmą kartą Vakarų Lietuvos I—IV m. e. amžių kapinynų medžiagoje aptikti tokie dirbiniai, kaip apyrankė pumpuriniai galais, žalvariniai cilindriškai drabužių papuošimui, geležinis kaltas, geležiniai dvinariai žąslai su laužtukais.

Daugumas Rūdaičių kapinyno dirbinių yra gaminti vietinių amatininkų, bet aptikta ir tokių dirbinių, kurie rodo šios teritorijos prekybinius ryšius su Žemutiniu Pavysliu, prūsų genčių teritorija. Kai kurie dirbiniai pateko net iš Romos imperijos provincijų.

Rūdaičių kaimas, Kretingos rajone, yra apie 8 km nuo Kretingos į SV ir apie 6 km į R nuo Baltijos jūros, dešiniajame Tenžės upelio krante. Ši vietovė jau seniau žinoma archeologiniais paminklais. Dar F. Pokrovskis¹ nurodo ten esantį piliakalnį. Prie Rūdaičių kaimo savo metu buvo aptiktas arabų monetų lobis². Rūdaičių kaime žinomas alkakalnis bei du kapinynai (žr. 1 pav.).

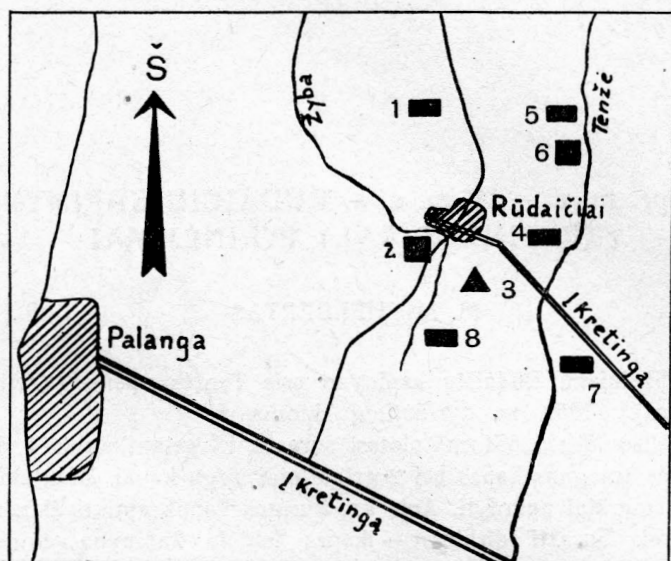
Vienas kapinynas yra apie 2 km į SV nuo Rūdaičių km., prie kolūkiečio J. Balsio sodybos. Kapinyną 1940 m. tyrinėjo buv. Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejus. Buvo aptikti 65 griautiniai, 3 degintiniai žmonių ir 2 žirgų kapai iš II—XI m. e. amžių³.

¹ Ф. В. Покровский, Археологическая карта Ковенской губернии, 87, Вильна, 1899.

² Klaipėdos žinios, Nr. 188, 1924.IX.16.

³ Tyrinėjimų duomenys ir radiniai yra Kauno Valstybiniame istoriniame muziejuje.

Kitas kapinynas, vietos gyventojų vadinamas Katmilžiais, yra apie 1,5 km į SR nuo Rūdaičių km, prie žvyrdubės. Jis yra apie 3 km į PR nuo pirmojo kapinyno, apie 2,5 km į R nuo piliakalnio — Pilalės, apie 1,5 km į SR nuo alkakalnio. Kapinynas įrengtas kalvoje, esančioje dešinėje Tenžės upelio slėnio pusėje. Ariant kalvą ir imant čia žvyrą, būdavo aptinkami žmonių griaučiai ir prie jų įvairūs dirbiniai, tačiau nė vienas iš jų nepateko į muziejų. 1962 m. vasarą šį kapinyną tyrinėjo Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas kartu su Kretingos Kraštotyros muziejumi⁴.

I pav. Rūdaičių apylinkės archeologinių paminklų schema. 1 — 1940 m. tyrinėtasis kapinynas, 2 — Pilalės piliakalnis, 3 — alkakalnis, 4 — 1962 m. tyrinėtasis kapinynas, 5 — Jazdų kapinynas, 6 — Negarbos piliakalnis, 7 — Ankštakių kapinynas, 8 — Kiauleikių kapinynas

Buvo atidengtas 654 m² plotas. Savo laiku kapinynas galėjo tęstis PS kryptimi 300—400, VR — 100—150 m. Šiuo metu pietinė kapinyno dalis sunaikinta didžiulės žvyrdubės. Likusi kapinyno dalis buvo ariama, ŠV dalyje buvo kasami bulviarūsiai. Siekiant rasti mažiau sunaikintą plotą, perkasai buvo kasami įvairiose kapinyno dalyse į V ir į SV nuo žvyrdubės. Aptikta 13 griautinių ir 1 degintinis žmonių bei 2 griautiniai žirgų kapai. Daugumas kapų buvo labai apardyti.

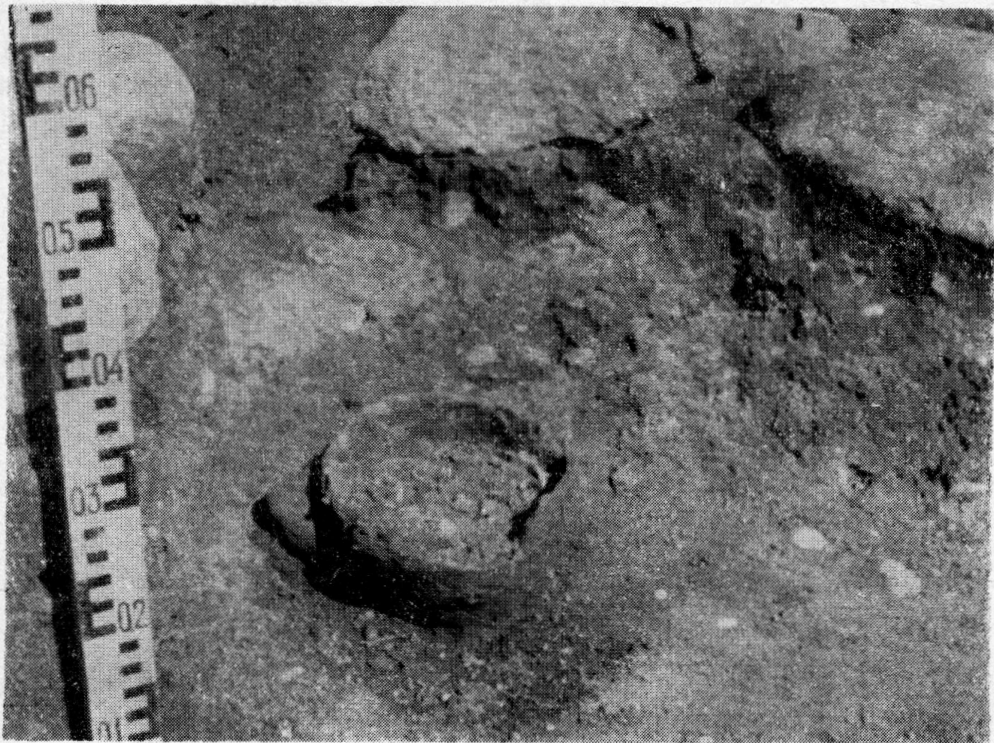
I. Laidosena

Nežiūrint to, kad kapinynas labai apardytas ir iširtas nedidelis kapų skaičius, galima susidaryti vaizdą apie kapinyno laidoseną. Šiuo atžvilgiu Rūdaičių kapinynas labai artimas kitiems anksčiau tyrinėtiems to laikotarpio Vakarų Lietuvos kapinynams.

Rūdaičių kapinyne susidurta su dviem laidojimo būdais — mirusiųjų deginimu ir nedegintų mirusiųjų laidojimu.

⁴ Tyrinėjimų ataskaita, planai, fotomedžiaga yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto Archeologijos sektoriuje, radiniai — Kretingos Kraštotyros muziejuje.

1. Surastas vienas *degintinis kapas molinėje urnoje*. Į urną buvo su-
pilti sudeginto mirusiojo kaulai ir sudėtos įkapės. Prie urnos pastatytas
kitas molinis puodas-palydovas. Kapas turėjo puslankio formos akmenų
vainiką (2 pav.). Kadangi kape jokių degėsių pėdsakų nepastebėta, reikia
manyti, kad mirusysis buvo sudegintas kažkur už kapinyno ribų, jo kaulai
išrinkti ir sudėti į urną, ant viršaus įmetant įkapes. Su urna mirusysis
buvo perneštas į kapo duobę. Su panašiais degintiniais kapais urnose
ir be jų, apdėtais puslankio formos ir apskritais akmenų vainikais, buvo
susidurta ir anksčiau tyrinėtame Kurmaičių kapinyne, Kretingos raj.⁵

2 pav. Degintinis kapas Nr. 1

Kapo įkapės negausios. Jas sudaro stora geležinė *adata* (nulūžusi,
fragmento ilgis — 9,2 cm), ir pora iš geležinės apvalios vielos nusmailin-
tais galais antsmilkinių ar apyrankėlių (skersmuo apie 4,5—5 cm). Gele-
žiniai tokio tipo antsmilkiniai (apyrankės?) Lietuvos kapinynuose rasti
pirmą kartą. Kape aptiktas molinis lipdytas puodas — *urna* turi lygų pa-
viršių ir platėja į viršų (pats viršus nutrupėjęs, todėl urnos aukščio
nepasisekė nustatyti). Molis su žvyro priemaiša. Urnos dugno skers-
muo — 12, storis — 2,5 cm, sienelių storis apie 1 cm. Panašios urnos
Lietuvos kapinynuose nebuvo žinomos. Įdomus tame pat degintiniame
kape rastas *puodas-palydovas*. Jis yra lygiu paviršiumi, turi dvigubo nu-
piauto kūgio formą (3 pav., 2). Angos pakraščiai truputį atriesti išorės
link. Puodas gerai išdegtas. Jo viršutinėje dalyje yra ąselė. Puodo aukštis

⁵ P. Kulikauskas, P. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos
archeologijos bruožai (toliau — LAB), 135—137, Vilnius, 1961.

apie 10, dugno skersmuo — 6, sienelių storis — 0,6 cm. Tai pirmas šio tipo radinys Lietuvos archeologinėje medžiagoje. Panašaus profilio laidojimo urnos ir puodai-palydovai iš ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos žinomi Sambijoje⁶, kur jie žymiai puošnesni, ornamentuoti. Tad Rūdaičių degintinį kapą tenka taip pat datuoti ankstyvojo geležies amžiaus pabaiga — I a. prieš m. e. — m. e. riba.

3 pav. Keramika. 1 — miniatiūrinis puodelis (kapas Nr. 11), 2 — puodas-palydovas (deg. k. 1), 3 — puodas iš „židinuko“ prie k. 8. Rekonstrukcija

2. Likusieji Rūdaičių kapinyno kapai *griautiniai*. Mirusieji laidoti 0,25—0,75 m gylyje⁷. Sunku pasakyti, ar mirusieji buvo laidojami tvarkingai, eilėmis. Galima tik konstatuoti faktą, kad nuotolis tarp kapų labai nevienodas. Kai kuriose kapinyno dalyse kapai labai reti. Tik ŠV kapinyno dalyje buvo aptikta daugiau kapų. Daugiausia laikytasi vienos laidojimo krypties. Daugumas mirusiųjų laidota galvomis į S arba SV ir ŠR nedideliu kampu. Tik vienu atveju mirusysis buvo orientuotas galva į PR (kapas Nr. 2). Sunku pasakyti, ar visi mirusieji laidoti skobtiniuose karstuose, tačiau keliuose kapuose pastebėtos jų liekanos, o vienu atveju (kapas Nr. 10) pasisekė nustatyti netgi jo matmenis⁸. Nežiūrint labai blogai išsilaikiusių kaulų ir didelio kapų apardymo, pasisekė nustatyti, kad mirusieji laidoti aukštiekninki, kaip ir kituose tyrinėtuose to laikotarpio kapinyuose.

⁶ W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens*, Abb. 101, Königsberg, 1929.

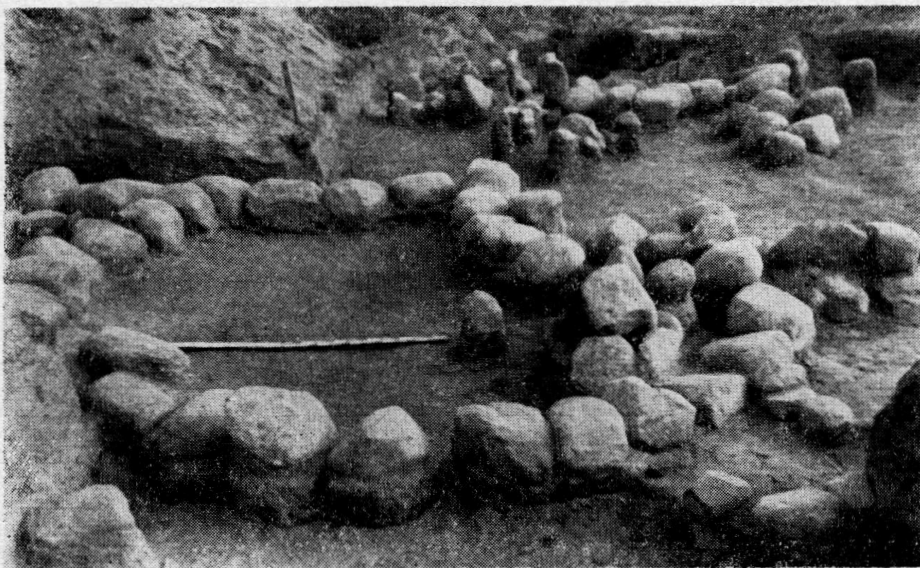
⁷ Nurodytas kapų gylis tik iš dalies atitinka tikrovę, nes per amžių bėgį pasikeitė kalvos, kurioje yra pats kapinynas, aukštis. Greičiausiai, savo laiku kapai buvo giliau.

⁸ Kape buvo palaidota 6—7 metų amžiaus mergaitė. Karstas — 1,5 m ilgio, 0,45 m pločio galvūgalyje, 0,35 m — kojūgalyje.

Kiek sunkiau atkurti įkapių dėjimo tvarką. Galima tik pažymėti, kad moterų kapuose įkapes sudaro papuošalai, smulkūs darbo įrankiai, vyrų kapuose — darbo įrankiai, ginklai, vienas kitas papuošalas. Keliuose kapuose rasta įkapė — nedideli moliniai lipdyti puodeliai (kapai Nr.Nr. 8, 11), įdėti virš mirusiųjų galvų. Tai taip pat būdingas Vakarų Lietuvos kapinynų laidosenos bruožas.

Kapuose Nr.Nr. 6, 7 mirusieji buvę palaidoti su žirgais. Aptikti taip pat du atskiri žirgų kapai. Jie, greičiausiai, taip pat buvo laidoti, mirus savininkams, tik pastarųjų kapai buvo aukščiau ir buvo sunaikinti, ariant lauką. Įdomu pažymėti, kad žirgai (žirgų kapai Nr.Nr. 1, 2) taip pat orientuoti galvomis Š kryptimi. Kape Nr. 1 žirgas buvo palaidotas su kamonomis ir žąslais. Kapai su žirgais iš to laikotarpio žinomi iš Paviekių pilkapių⁹, Kurmaičių, Šernų ir Rubokų kapinynų¹⁰ (Vakarų Lietuva).

4 pav. Griautinių kapų akmenų vainikų liekanos. Priekyje matyti kapo Nr. 3 akmenų vainikas

Būdingas Rūdaičių kapinyno laidosenos bruožas yra kapų apdėjimas akmenų vainikais (4 pav.). Reikia manyti, kad savo laiku juos turėjo visi kapai. Geriausiai išsilaikiusius akmenų vainikus turėjo kapai Nr.Nr. 3, 13. Akmenų vainikai dažniausiai būdavo netaisyklingo apskritimo arba ovalo formos. Kartais vieno kapo akmenų vainikas buvo pristatomas prie kito, vienai kuriai sienai panaudojant kito kapo akmenų vainiką. Pastebėta, kad kai kurie vainikai turėjo kelis aukštus. Viršuje, paprastai, buvo dedami mažesni akmenys. Nevienodas ir akmenų vainikų dydis. Jeigu kapų Nr.Nr. 3, 13 akmenų vainikai turėjo po kelis metrus ilgio ir pločio viduje, tai aptikti ir tokie akmenų vainikai, kurie viduje teturėjo 60 arba 80 cm skersmenį. Gal būt, savo laiku juose buvo vaikų kapai. Galimas daktas, kad virš akmenų vainikų būdavo supilami nedideli

⁹ LAB, 163.

¹⁰ LAB, 263.

sampilai, nes keliose vietose kapinyno teritorijoje pastebėti nedideli kaurėliai¹¹. Mirusieji buvo laidojami ne akmenų vainiko centre, bet, paprastai, kuriame nors jo pakraštyje. Kapų gylis, skaičiuojant nuo akmenų vainiko viršaus, ne didesnis kaip 30 cm. Su panašiais akmenų vainikais susidurta, tyrinėjant ir kitus to laikotarpio Vakarų Lietuvos plokštinius kapinynus¹².

Atkreipia į save dėmesį kapinyno ŠV dalyje aptiktos *akmenų krūvelės* — lyg savotiški *židinukai*, kuriuose rasta degėsių ir pelenų. Vienas toks „židinukas“ aptiktas netoli kapo Nr. 8 80 cm gylyje. Jį sudarė ne visai tvarkinga apskrita 20×15, 10×10 cm dydžio apdegusių akmenų krūvelė, kurioje buvo rasta pelenų ir lipdyto molinio puodo šukės. „Židinuko“ skersmuo 30×35 cm. Kitas panašus „židinukas“ rastas kapo Nr. 3 akmenų vainike 1,2 m gylyje. Panašaus didumo akmenų krūvelėje buvo rasta degėsių. Įdomu pažymėti, kad abu „židinukai“ buvo giliau negu kapai. Be to, kapo Nr. 3 akmenų vainike surasta aprupėjusių, lyg perdegusių kaulų krūvelė. Virš jos buvo padėti keli akmenys. „Židinukus“ ir šitą kaulų krūvelę tenka sieti su kažkokiomis laidojimo apeigomis. Kai kur kapuose pastebėti degėšiai¹³.

II. Radiniai

1. Darbo įrankiai ir kiti buitiniai daiktai. Rūdaičių kapinyne rasta nemažai darbo įrankių, daugiausia vyrų kapuose. Iš darbo įrankių, susijusių su žemdirbyste, reikia paminėti kape Nr. 6 rastą geležinį dalgį. Jo ilgis — 33 cm (5 pav., 1). Panašių dalgių aptikta ir kituose Vakarų Lietuvos kapinynuose¹⁴. Iš kitų darbo įrankių tenka paminėti geležinius *įmovinius kirvius*. Jų rasta kapuose Nr. Nr. 2, 12 ir vienas rastas atsitiktinai. Kirviai dar turi siaurus ašmenis, trumpą tiesią įmovą (5 pav., 3, 4). Panašių kirvių rasta tyrinėtuose Vakarų ir Vidurio Lietuvos I—IV m. e. a. kapinynuose¹⁵. Ir vyrų, ir moterų kapuose (Nr. Nr. 2, 5, 9, 12, 13), ir atsitiktinai rasta geležinių *peilių* tiesiomis nugarėlėmis. Jų ilgis nuo 14 iki 22 cm. Vyrų kapuose (Nr. Nr. 6, 7) aptikta keletas *galąstuvų*. Kape Nr. 6 rastas galąstuvus pailgas, iššęsto ovalo formos, gelsvo smiltainio (5 pav., 2). Kape Nr. 7 rastas galąstuvus plokščias, pailgas, keturkampis, pilkšvo akmens.

¹¹ Žmonių pasakojimu, jų buvę daugiau, tik ariant lauką, buvo sunaikinti. Galimas dalykas, kad ir pavadinimas Katmilžiai (kapmilžiai) yra kilęs nuo šių sampilų („milžinių kapų“).

¹² Akmenų vainikus turėjo šie Vakarų Lietuvos I—IV amžių kapinynai: 1) Ankštakių, Kretingos raj., 2) Aukštakiemio — Plucių, Klaipėdos raj., 3) Barzdėnų, Silutės raj., 4) Gargždų, Klaipėdos raj., 5) Kurmaičių, Kretingos raj., 6) Lazdininkų, Kretingos raj., 7) Palangos m., 8) Senkų, Kretingos raj., 9) Šernų, Klaipėdos raj., 10) Tūbausių, Kretingos raj., ir taip pat 1940 m. tyrinėtas kitas Rūdaičių kapinynas.

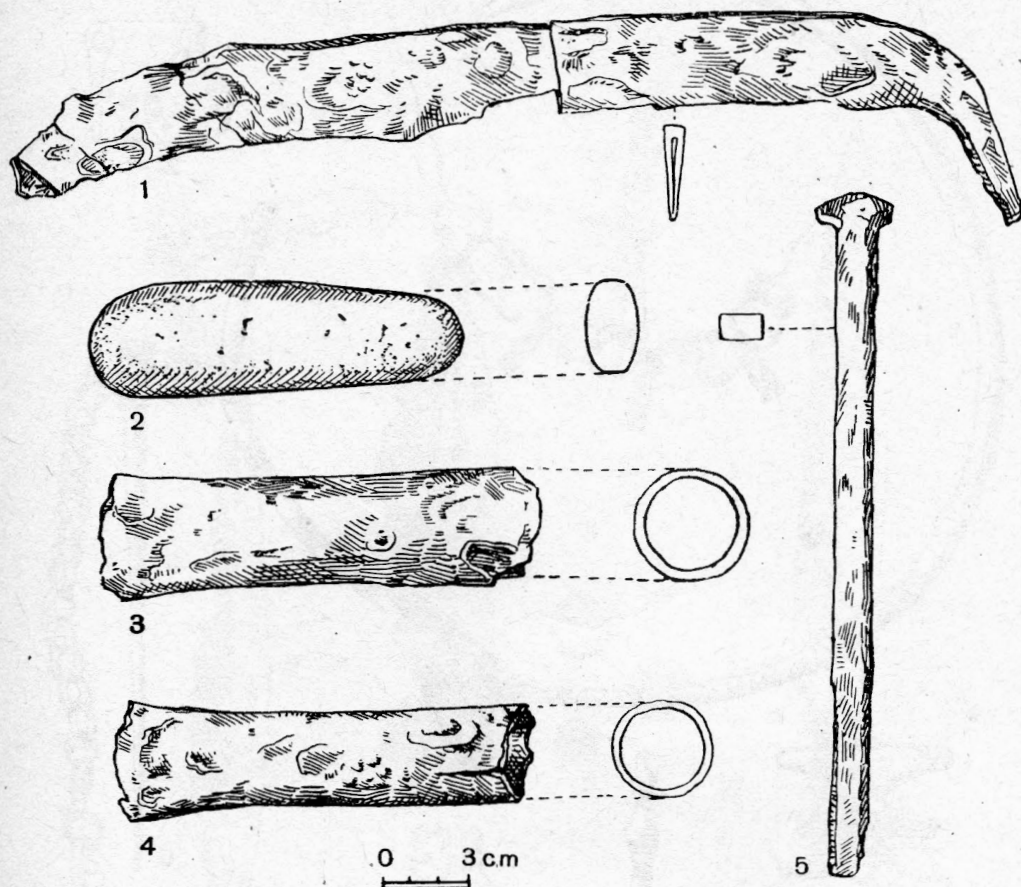
¹³ Su degėšiais kapuose iki šiol susidurta Kurmaičių kapinyne. Žr. LAB, 168—169.

¹⁴ LAB, 180—182, pav. 112:1.

¹⁵ LAB, 178.

Vienas iš įdomiausių radinių yra kape Nr. 6 surastas geležinis *kaltas* — įrankis medžio apdirbimui (5 pav., 5). Jo ilgis — 25 cm. Kalto liemuo yra keturkampio skersinio piūvio, viršuje baigiasi nudaužyta platesne apskrita galvute, apačioje — tokio pat pločio ašmenimis kaip ir liemuo. Kaltas buvo padėtas prie mirusiojo galvos kartu su dalgiu ir galastuvu. Sis kaltas

5 pav. Darbo įrankiai. 1 — geležinis dalgis (k. 6), 2 — akmeninis galastuvas (k. 6), 3 — geležinis įmovinis kirvis (k. 12), 4 — geležinis įmovinis kirvis (k. 2), 5 — geležinis kaltas (k. 6)

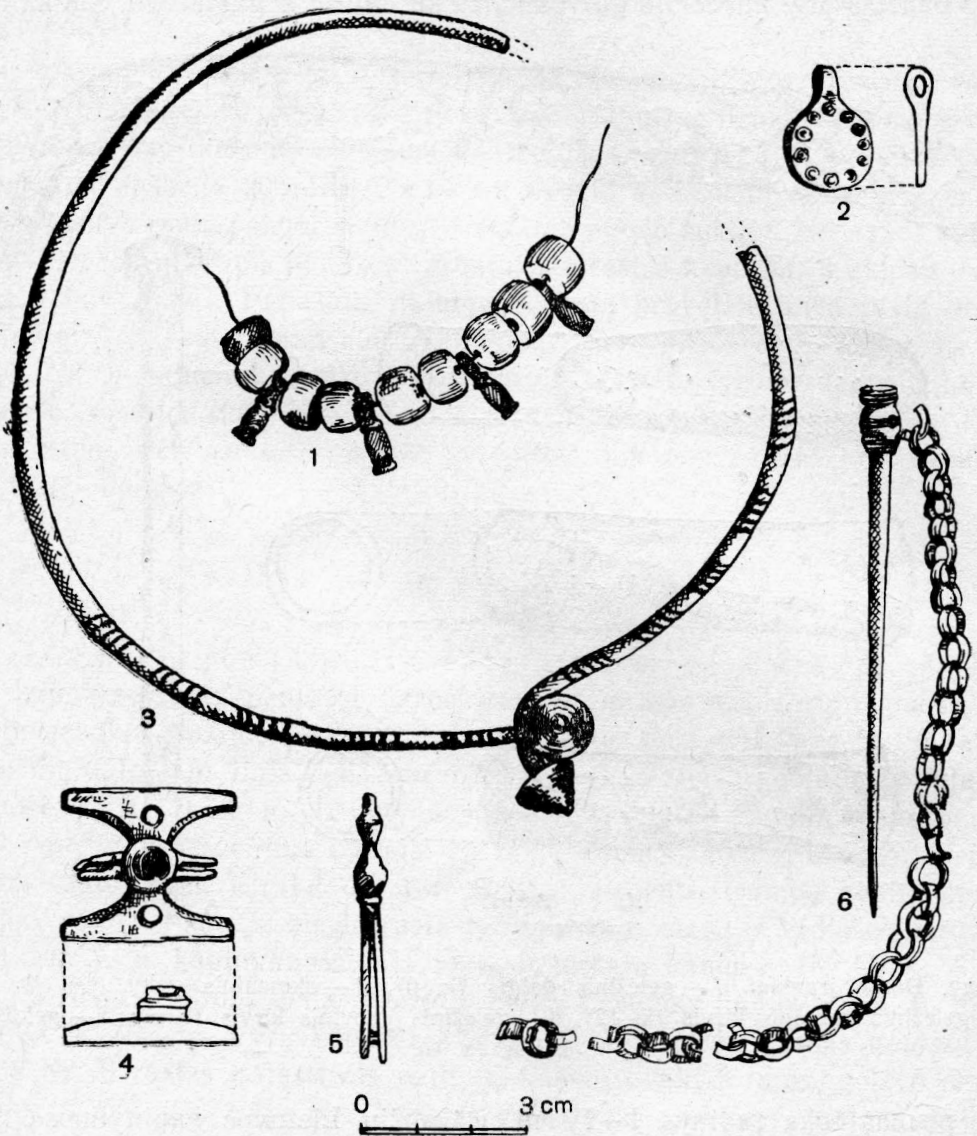
yra pirmas toks radinys I—IV m. e. amžių Lietuvos kapinyuose. Iki šiol geležinių kaltų rasta tik tyrinėtuose piliakalniuose¹⁶. Iš smulkesnių darbo įrankių tenka paminėti kape Nr. 7 surastą geležinės *ylos* fragmentą (ilgis — 6,3 cm) su medinio kotelio liekanomis.

Iš buitinių daiktų tenka paminėti atsitiktinai rastą įdomų žalvarinį *diržo apkaliuką* (6 pav., 5). Tokio tipo apkaliukai iki šiol Lietuvos teritorijoje nebuvo žinomi. Panašūs diržo apkaliukai buvo I—IV m. e. amžiais paplitę Pavyslyje¹⁷, iš kur, greičiausiai, pateko į Lietuvą ir Rūdaičių egzempliorius.

¹⁶ LAB, 185.

¹⁷ C. Engel, u. V. La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande, 136, Abb. 24:o, Königsberg, 1937.

2. Keramika. Moliniai puodeliai ar jų liekanos aptikti griautiniuose kapuose Nr.Nr. 4, 5, 8 ir 11 bei vienas puodas minėtame „židinuke“ prie kapo Nr. 8.

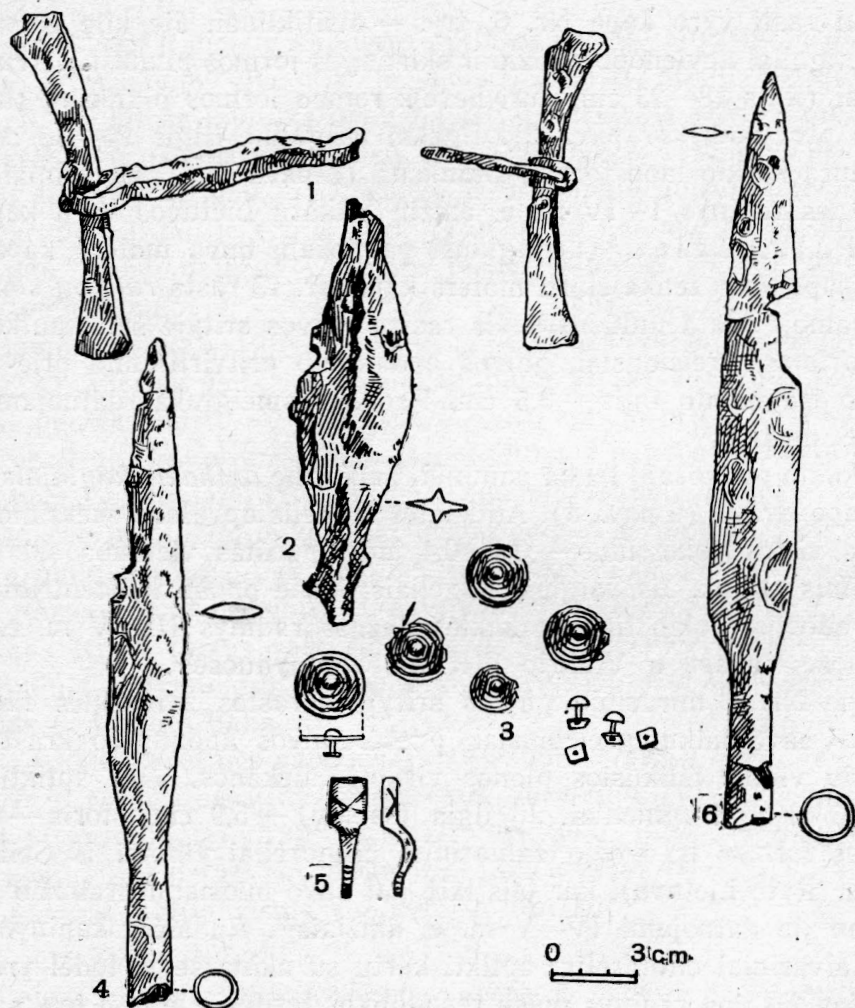
6 pav. Papuošalai. 1 — aukso spalvos stiklo karolių, žalvarinių karolių ir kabučių apvara (k. 10), 2 — žalvarinis kabutis (atsitiktinis radinys), 3 — žalvarinė antkaklė kūginiais galais (k. 13), 4 — žalvarinio azūrinio smeigtuko galvutė (atsitiktinis radinys), 5 — žalvarinis diržo apkalas (atsitiktinis radinys), 6 — žalvarinis smeigtukas statinėline galvute su grandinėle (k. 3)

Kape Nr. 11 rastas miniatiūrinis puodukas (3 pav., 1) yra lygiu paviršium, beveik dvigubo nupiauto kūgio formos, angos pakraščiai atriesti išorės link. Puoduko aukštis — 5,7—5,8, dugno skersmuo — 4,9, sienelių storis — 0,5 cm. Kito panašaus nedidelio puoduko dugnas aptiktas kape Nr. 8. Jo skersmuo — 5,8 cm. Kapuose Nr.Nr. 4, 5 aptikti molinių puodukų

fragmentai. Miniatiūrinių puodukų dėjimas į kapą žinomas ir kituose I—IV m. e. amžių Vakarų Lietuvos kapinynuose¹⁸.

Įdomus puodas aptiktas iš akmenų sukrautame „židinėlyje“ netoli kapo Nr. 8. Puodas turi nežymiai gruoblėtą paviršių (3 pav., 3), šonai išpūsti, angos pakraščiai siaurėja, pats pakraštys puoštas įspaustu rantelių eile. Puodo aukštis — 8,5, dugno skersmuo — 8,6, sienelių storis — 0,6 cm.

7 pav. Žirgo aprangos reikmenys ir ginklai. 1—geležiniai žąslai (žirgo k. 1), 2—geležinio įmovinio ietigalio plunksna (atsitiktinis radinys), 3, 5—žirgo kamanų žalvariniai apkaustymai ir papuošimai, 4, 6—geležiniai įmoviniai ietigaliai (k. 6)

3. Žirgo apranga. Žirgo kape Nr. 1 rasti įdomūs geležiniai *dvinariai žąslai su laužtukais* (7 pav., 1). Žąslų abiejų dalių ilgis — 15, laužtukų — 12 cm. Tai vieni ankstyviausių žąslų, rasti mūsų respublikos teritorijoje¹⁹. Tame pat žirgo kape rasti žalvariniai dirbiniai, kuriais savo

¹⁸ Panašios formos ir dydžio miniatiūrinių puodelių rasta Aukštakiemio—Plucių, Kurmaičių, Palangos bei 1940 m. tyrinėtame Rūdaičių kapinyne.

¹⁹ Iki šiol geležiniai dvinariai žąslai, tik su kilpomis galuose, buvo rasti Kurmaičių ir Prysmančių kapinynuose, Kretingos raj., žr. LAB, 191.

laiku buvo papuoštos žirgo kamanos (7 pav., 3, 5). Tai apskritos 2—2,5 cm skersmens žalvarinės *plokštelės*, puoštos koncentriniais grioveliais ir su pusapvale atauga viduryje. Jų rasta keturios. Taip pat rasta nedidelių žalvarinių *apkalėlių-ničių* (28) ar jų fragmentų. Žirgo kape Nr. 1 aptiktos kelios geležinės *sagtys* 5×3 cm dydžio. Žirgo kape Nr. 2 rasta geležinės žaslų grandies dalis.

4. **Ginklai.** Iš ginklų aptikti tik geležiniai *įmoviniai ietigaliai*. Trys ietigaliai rasti vyro kape Nr. 6, trys — atsitiktinai. Jie kilę iš suardytų kapų. Ietigaliai nevienodo dydžio ir skirtingos formos plunksna. Trumpesni ietigaliai (ilgis 18—25 cm) turi beveik rombo formos plunksną su iškilia briauna per vidurį (7 pav., 2). Ilgesni ietigaliai (ilgis 25—36 cm) turi ilgą siaurą karklo lapo formos plunksną (7 pav., 4, 6). Geležiniai ietigaliai dažnas radinys I—IV m. e. amžių Vakarų Lietuvos vyrų kapuose²⁰.

5. **Papuošalai.** Turtingiausi papuošalų buvo moterų kapai. Prie galvos papuošalų tenka skirti moters kape Nr. 13 rastą *ratelinį smeigtuką* (smeigiamoji adata nulūžusi). Jis rastas galvos srityje šalia antkaklės ir buvo vartotas, greičiausiai, galvos apdangalo pritvirtinimui prie plaukų. Išlikusio fragmento ilgis — 3,5 cm. Panašūs smeigtukai datuojami III—IV m. e. amžiais²¹.

Iš kaklo papuošalų tenka paminėti žalvarinę *antkaklę kūginiais galais*, rastą kape Nr. 13 (6 pav., 3). Antkaklės lankelis apvalaus skersinio piūvio nestoros vielos (skersmuo — 0,3—0,4 cm), puoštas vietomis skersinėmis juostelėmis aplink. Jis baigiasi kūgeliais, kurie puošti koncentrinę pagilimų eilėmis. Tokio tipo antkaklės dažnas radinys II—IV m. e. amžių tyrinėtuose Vakarų ir Vidurio Lietuvos kapinyuose²².

Kape Nr. 1 mirusiojo galvos srityje surastos žalvarinės *tūtelės-cilindrėliai* savo laiku, greičiausiai, puošė galvos apdangalo kraštus, nes kai kurių viduje išlikusios plonos virvutės liekanos. Viso aptikti 28 cilindrėliai ar jų fragmentai. Jų ilgis (sveikų) — 5,9 cm, storis — 0,6 cm. Panašios formos ir dydžio žalvariniai cilindriniai žinomi iš Seiliūnų ir Kairėnų (Rytų Lietuva), kur jais taip pat buvo puošiami drabužio pakraščiai. Ten jie datuojami IV—V m. e. amžiais²³. Rūdaičių kapinyne kape Nr. 1 žalvariniai cilindriniai aptikti kartu su akine sege, todėl yra anksčiausias šio tipo radinys mūsų respublikos teritorijoje ir jį tenka datuoti I—II m. e. amžiais.

Prie kaklo ir krūtinės papuošalų priklauso surastos *karolių apvaros*. Jos rastos vien moterų kapuose. Daugiausia surasta *aukso spalvos stiklo karolių* (kapai Nr. Nr. 3, 4, 8—11, 1 karolis rastas atsitiktinai). Jie apvalūs, dažnai dvilyčiai, trilypiai ir net keturlyčiai. Dydis taip pat nevienodas. Skersmuo svyruoja nuo 0,2 iki 1,1, ilgis tarp 0,2—2 cm. Analogiškų karolių buvo rasta anksčiau tyrinėtuose I—IV m. e. amžių Vakarų ir Vidurio

²⁰ LAB, 188—189.

²¹ LAB, 214. Ten nurodytos ir pagrindinės radimo vietos.

²² LAB, 199—200.

²³ I. Sadauskaitė, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A 1(6), 65—66, 7 pav. (1959).

Lietuvos kapinynuose²⁴. Kape Nr. 9 rasta mažyčių *žalsvo stiklo apvalių* ir kiek *suplotų karoliukų*²⁵. Jų skersmuo 0,3—0,4, ilgis — 0,3 cm. Rasta keletas *emalės karolių*. Kape Nr. 4 rastas apvalus, žalios spalvos, puoštas geltonomis, baltomis ir juodomis juostelėmis karolis²⁶. Du mažyčiai raudonos emalės, apvalūs, kiek suploti karoliukai rasti kape Nr. 11²⁷. Jų skersmuo — 0,4, ilgis — 0,3 cm. Aptikti trys *žalvariniai karoliai*²⁸ (vienas kape Nr. 10, kiti — atsitiktinai). Jie apvalūs, suploti. Jų skersmuo — 0,8—1,2, ilgis — 0,5 cm.

Tokiu būdu, Rūdaičių kapinyne aptiktos karolių apvaros buvo įvairios. Vienos jų susidėjo vien tik iš aukso spalvos stiklo karolių (kapai Nr.Nr. 3, 8), kitose tokie karoliai maišyti su žalsvais stiklo (kapas Nr. 9) ar įvairiaspalviais emalės karoliais (kapai Nr.Nr. 4, 11). Kape Nr. 10 rasta karolių apvarėlė (6 pav., 1) susidėjo iš 9 stambių aukso spalvos karolių, 1 žalvarinio karolio ir 4 profiliuotų žalvarinių *kabučių* su skylutėmis pakabinimui. Kabučių ilgis — 1,5 cm. Vienas panašus 1,7 cm ilgio kabutis rastas atsitiktinai.

Įdomus yra žalvarinis *apskritas plokščias kabutis*, rastas atsitiktinai (6 pav., 2). Viršuje jis turi ąselę pakabinimui. Jo skersmuo — 1,8 cm. Viena jo pusė puošta įmuštų akučių raštu. Kabutis galėjo priklausyti kokiai nors kaklo apvarai. Tai pirmas tokio tipo radinys Lietuvos teritorijoje. Panašūs kabučiai, datuojami III—IV m. e. amžiais, žinomi senųjų prūsų genčių gyventoje teritorijoje²⁹, iš kur, tikriausiai pateko ir Rūdaičių egzempliorius.

Tarpininkaujant prūsų gentims, iš Romos imperijos provincijų pateko ir daugumas Rūdaičių kapinyne rastų emalės ir stiklo karolių.

Kape Nr. 8 rastas žalvarinis *pusmėnulio formos kabutis*³⁰ su ąsele pakabinimui. Jis galėjo būti arba kaklo apvaroje, arba kokio sudėtingesnio krūtinės papuošalo dalis.

Gausiausių krūtinės papuošalų dalį sudaro *segės* ir *smeigtukai*. Moters kape Nr. 3 rastas žalvarinis *smeigtukas statinėline galvute* su prie jo prikabintos grandinėlės fragmentais. Smeigtuko ilgis — 9,5, grandinėlės (fragmentų) — apie 18 cm. Tokio tipo smeigtukai III—IV m. e. amžiais buvo plačiai paplitę visoje Lietuvos teritorijoje³¹.

²⁴ Aukso spalvos stiklo karolių radimo vietos: 1) Eiguliai, Kauno raj., 2) Kurmaičiai, Kretingos raj., 3) Padubysis, Kelmės raj., 4) Pakalniškiai, Panevėžio raj., 5) Sargėnai, Kauno raj., 6) Seredžius, Kauno raj., 7) Veršvai, Kauno m.

²⁵ Analogiškai karoliai rasti šiose vietose: 1) Eiguliuose, Kauno raj., 2) Lauksvyduose, Kauno raj., 3) Seredžiuje, Kauno raj., 4) Veršvuose, Kauno m.

²⁶ Panašūs raudonos emalės su baltomis, geltonomis, žalsvomis, juodomis juostelėmis karoliai rasti šiuose kapinynuose: 1) Kurmaičių, Kretingos raj., 2) Mikytų, Šakių raj., 3) Pajuostės, Panevėžio raj., 4) Pakalniškių, Panevėžio raj., 5) Paviekių, Kelmės raj., 6) Sargėnų, Kauno raj.

²⁷ Panašūs karoliai aptikti Seredžiaus kapinyne, Kauno raj.

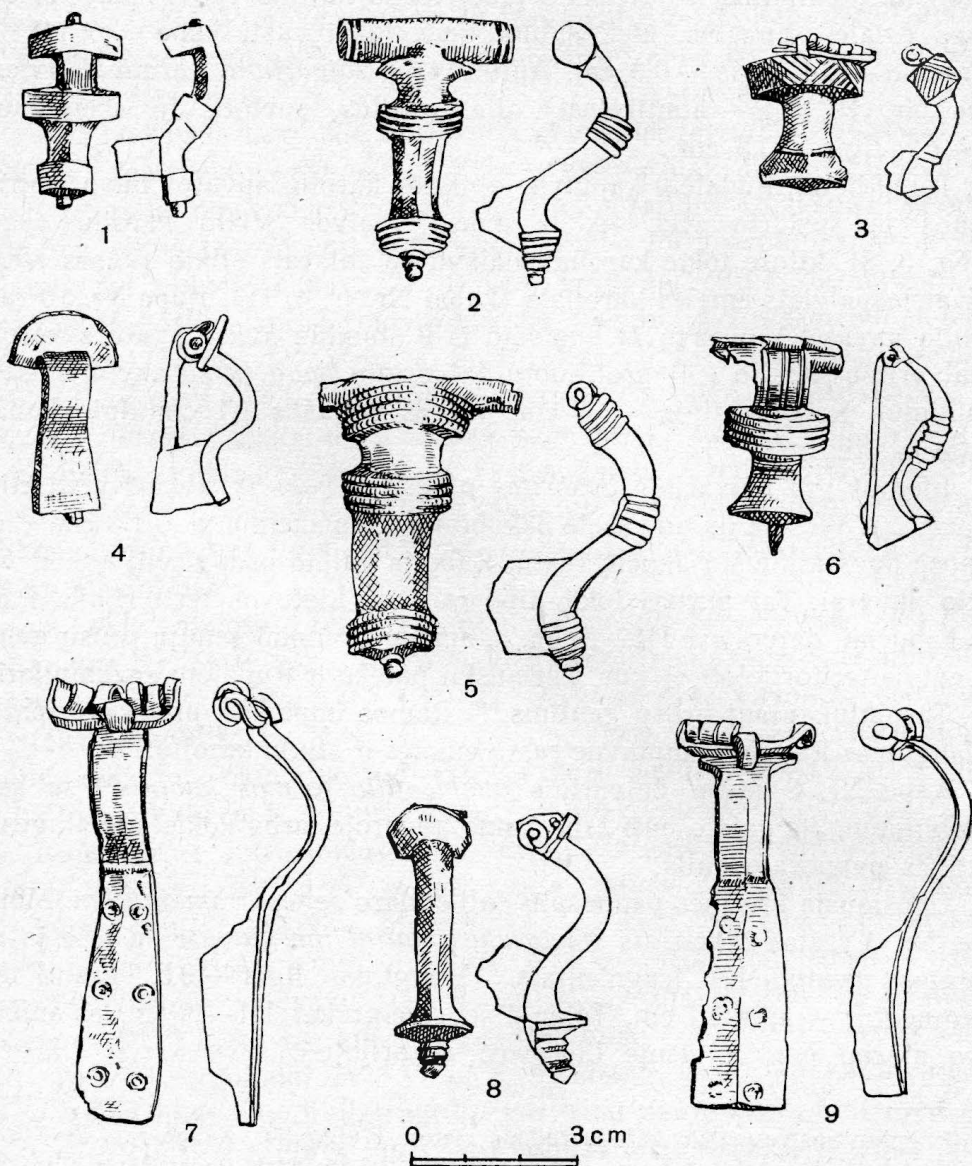
²⁸ Žalvario karolių aptikta tyrinėtuose Kurmaičių, Kretingos raj., Pajuostės, Panevėžio raj., Sargėnų, Kauno raj., ir Veršvų, Kauno m., kapinynuose.

²⁹ W. G a e r t e, min. veik., 243, Abb. 186:c, d.

³⁰ Tokio tipo kabučiai būdingiausi Vakarų Lietuvos kapinyams, žr. LAB, 209—210.

³¹ LAB, 214.

Įdomi yra atsitiktinai rasta azūrinė žalvarinė smeigtuko galvutė (6 pav., 4). Jos dydis 2,8×3,1 cm. Savo laiku ji turėjo geležinę smeigiamąją adatą. Analogijų šitam smeigtukui nepasisekė surasti.

8 pav. Žalvarinės segės. 1 — laiptelinė segė (k. 3), 2 — labai profiliuota segė (atsitiktinis radinys), 3 — segė, artima laiptelinėms (atsitiktinis radinys), 4 — labai profiliuota segė (k. 10), 5 — laiptelinė segė (k. 12), 6 — segė, artima laiptelinėms (k. 11), 7 — akinė segė (atsitiktinis radinys), 8 — labai profiliuota segė (k. 8), 9 — akinė segė (k. 1)

Rūdaičių kapinyne rastos segės yra kelių tipų. Surastos dvi *akinės segės* (kapas Nr. 1 ir atsitiktinai) priklauso plačiai baltų kraštuose paplitusiam vadinamam prūsų šalutinės serijos tipui³² ir datuojamos I—II m. e. amžiais (8 pav., 7, 9).

³² Žr. H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., 2, 62—65. Tartu, 1938.

Aptiktos kelios žalvarinės *labai profiliuotos segės*. Atsitiktinai rasta segė (8 pav., 2) turi 4,8 cm ilgio. Jos įvija dengta tūtele, kurios plotis 3,1 cm. Segė turi du plačius skydelius: vieną, skiriantį galvutę nuo liemenėlio, kitą — liemenėlį nuo kojelės. Skydeliai puošti išilginiais grioveliais ir labai primena laiptelinių segių laiptelius³³. Kape Nr. 8 aptikta labai profiliuota segė (8 pav., 8) turi du skydelius: vieną prie įvijos, kitą — skiriantį lankelį nuo kojelės³⁴. Segės lankelis beveik trikampio skersinio piūvio, kojelė profiliuota. Įvija ir smeigiamoji adata nutrupėjusi. Segės ilgis — 4,8 cm. Kape Nr. 10 surasta labai profiliuota segė Lietuvos archeologinėje medžiagoje neturi atitikmenų³⁵. Ji turi vieną skydelį, dengiantį įviją ir skiriantį nuo lankelio, kuris beveik keturkampis, plokščias (8 pav., 4). Visas labai profiliuotas seges, rastas Rūdaičiuose, tenka datuoti II—III m. e. amžiais.

Rastos dvi žalvarinės *laiptelinės segės*. Moters kape Nr. 3 surastoji segė (8 pav., 1) yra nedidelių matmenų, turi tris laiptelius, kurių vidurinis ilgiausias. Segės ilgis — 3,5 cm. Kita masyvi laiptelinė segė rasta vyro kape Nr. 12 (8 pav., 5). Segė turi tris laiptelius, puoštus skersinėmis griovelių ir rantelių eilėmis³⁶. Segės ilgis — 5,2, plotis (viršuje) — 3,8 cm. Laiptelines seges tenka datuoti III—IV m. e. amžiais.

Kape Nr. 11 rasta žalvarinė segė yra labai artima laiptelinėms (8 pav., 6). Ji padaryta iš nestoros skardos, dengiančios įviją, ir turi platų lankelį, atskirtą laipteliu nuo trapecijos formos kojelės³⁷. Lankelis ir laiptelis puoštas griovelių eilėmis. Artimas šiai segei egzempliorius rastas atsitiktinai kapinyno teritorijoje (8 pav., 3). Viršuje segė turi siaurą įviją, žemiau jos yra susikertančiomis linijomis puoštas laiptelis, kuris pereina į trapecinę profiliuotą kojėlę³⁸. Tokio tipo segės (8 pav., 3, 6) iki šiol Lietuvoje nebuvo žinomos. Jų paplitimo teritorija I—II m. e. a. buvo tarp Vyslos ir Pasargės³⁹, iš kur šio tipo segės mainų prekybos keliu galėjo patekti į Lietuvą.

Rankų papuošalus sudaro apyrankės ir žiedai. Vaiko kape Nr. 10 rasta žalvarinė juostinė *pusapvalio piūvio apyrankėlė* (9 pav., 6), ornamentuota skersiniais ranteliais. Apyrankėlės galai nusmailinti (vienas iš jų nulūžęs).

³³ Tokio tipo labai profiliuotos segės rastos Nikėluose, Silutės raj., ir Sargėnuose, Kauno raj.

³⁴ Artimos labai profiliuotos segės rastos Kuršiuose ir Paviekiuose, Kelmės raj. bei Sargėnuose, Kauno raj.

³⁵ Kiek panaši segė su trikampio piūvio platėjančiu lankeliu rasta Nikėluose, Silutės raj.

³⁶ Artimos segės, rastos Aukštakiemio kapinyne, Klaipėdos raj., ir Gailiši vietovėje, Latvijoje, datuojamos III—IV m. e. amžiais. Žr. H. M o o r a, min. veik., Abb. 19:1, 4.

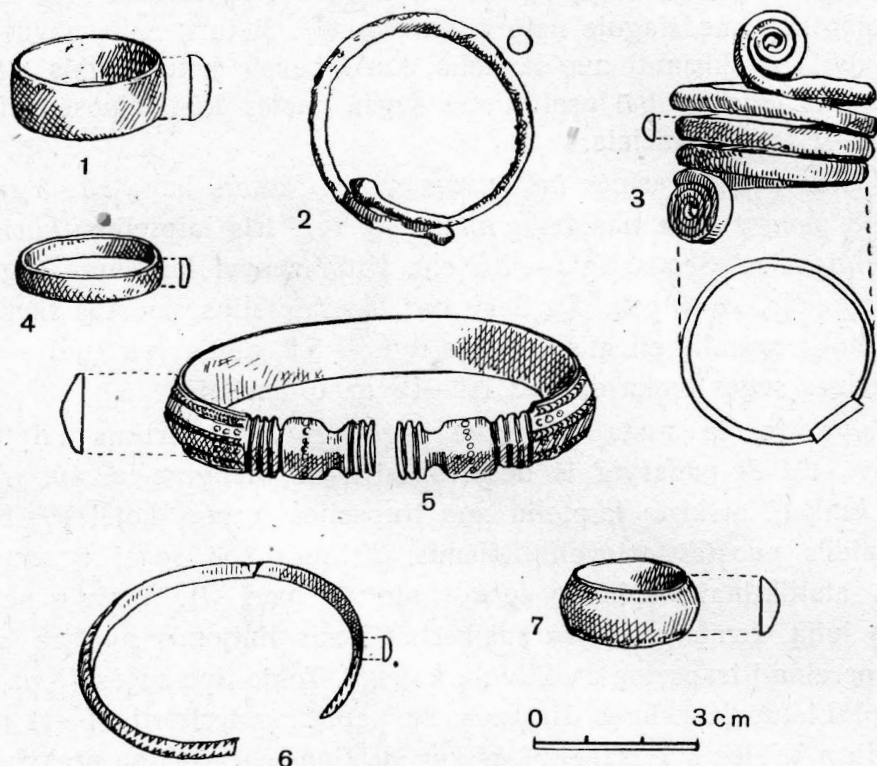
³⁷ Panašios segės žinomos prūsų genčių teritorijoje. Žr. W. G a e r t e, min. veik., Abb. 138:e, f.

³⁸ Artimas egzempliorius rastas prūsų genčių teritorijoje. Žr. W. G a e r t e, min. veik., Abb. 138:g.

³⁹ W. G a e r t e, min. veik., 176.

Jos plotis — 0,4 cm. Tokio tipo apyrankių iki šiol neaptikta⁴⁰. Pagal kitas šio kapo įkapes apyrankę tenka datuoti II—III m. e. amžiais.

Įdomi yra atsitiktinai rasta žalvarinė *įvijinė apyrankėlė sraiginiiais galais* (9 pav., 3). Pati apyrankė pusapvalio skersinio piūvio vielos, o sraiginiai galai išploti⁴¹. Ji taip pat neturi atitikmenų Lietuvos archeologinėje medžiagoje ir, greičiausiai, pateko prekybos keliu iš prūsų genčių teritorijos. Apyrankės aukštis (plotis) — 1,6—1,7, skersmuo — 3,6 cm. Ją tenka datuoti III—IV m. e. amžiais.

9 pav. Žalvariniai rankų papuošalai. 1 — žiedas (k. 10), 2 — apyrankė pumpuriniais galais (atsitiktinis radinys), 3 — įvijinė apyrankė sraiginiiais galais (atsitiktinis radinys), 4, 7 — žiedai (atsitiktiniai radiniai), 5 — juostinė apyrankė profiliuotais galais (atsitiktinis radinys), 6 — juostinė apyrankė nusmailintais galais (k. 10)

Prie retų radinių Lietuvos archeologinėje medžiagoje priklauso *apyrankėlė pumpuriniaiais galais*, atsitiktinai rasta kapinyno teritorijoje (9 pav., 2). Jos skersmuo 3,9—4 cm. Apyrankėlė padaryta iš plonos 0,3—0,4 cm skersmens vielos. Užkeisti galai baigiasi pumpurėliais-buožėlėmis. Šio tipo apyrankės datuojamos II m. e. a.⁴²

⁴⁰ Panašios apyrankės, tik nususmailintais galais, žinomos iš Kurmaičių kapinyno, Kretingos raj. Žr. P. Kulikauskas, Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto darbai, 1, 336, Vilnius, 1951.

⁴¹ Tokio tipo žiedas rastas prūsų genčių teritorijoje, datuojamas III—IV amžiais, žr. W. Gaerte, min. veik., Abb. 178:e.

⁴² Apyrankė pumpuriniaiais galais rasta Sargėnuose, Kauno raj., žr. LAB, 230, 155 pav.

Kapinyno teritorijoje rasta *juostinė trikampio skersinio piūvio apyrankė truputį siaurėjančiais profiliuotais galais* (9 pav., 5). Galai puošti akutėmis, pati apyrankė išilginėmis pagilinimų ir rantelių juostomis. Jos plotis — 1,7—1,9, skersmuo — 7,8×6,1 cm. Apyrankė yra I—IV amžiais labai plačiai paplitusių visoje Lietuvos teritorijoje juostinių apyrankių ligi šiol nežinomas variantas, greičiausiai, atėjęs prekybos keliu iš prūsų genčių teritorijos⁴³. Ją tenka datuoti I—II amžiais.

Rūdaičių kapinyne surasti šeši žalvariniai *pusapvalio skersinio piūvio juostiniai žiedai* (9 pav., 1, 4, 7). Du rasti kape Nr. 7, vienas — kape Nr. 10 ir trys atsitiktiniai. Žiedų skersmuo 2,4—2,8 cm. Jie skiriasi daugiau savo pločiu, kuris svyruoja tarp 0,4 ir 1,1 cm. Vienas žiedas, rastas atsitiktinai (9 pav., 7), ornamentuotas taškučių eilėmis, likusieji — neornamentuoti. Panašūs žiedai, datuojami II—III amžiais, žinomi iš kitų anksčiau tyrinėtų Vakarų Lietuvos kapinynų⁴⁴.

Kalbant apskritai apie Rūdaičių kapinyno dirbinius, reikia pažymėti, jog šalia vietinės kilmės plačiai I—IV m. e. amžiais Vakarų Lietuvoje paplitusių dirbinių, kaip geležiniai dalgiai, įmoviniai kirviai, įmoviniai ietigaliai, peiliai, žalvarinės akinės, labai profiliuotos, laiptelinės segės, antkaklės kūginiais galais, aptikta gana daug tai sričiai nebūdingų dirbinių. Tai — žalvarinės segės, artimos laiptelinėms, žalvarinis diržo apkaliukas, patekę prekybos keliu, kaip minėta, iš Žemutinio Pavyslio, greičiausiai, per prūsų teritoriją. Iš prūsų genčių teritorijos pateko apskritas kabutis su ašele, juostinė apyrankė profiliuotais galais, įvjinė apyrankė sraiginiais galais. Per ano meto pagrindinius prekybos centrus Pabaltijyje — Žemutinį Pavyslį ir Sambiją — iš Romos imperijos provincijų pateko įvairiaspalviai emalės ir stiklo karoliai. Reikia paminėti tą faktą, kad Rūdaičių kapinyne nerasta tokios būdingos Vakarų Lietuvai įkapės, kaip Romos monetos.

Pirmą kartą Vakarų Lietuvos I—IV m. e. amžių kapinynų medžiagoje aptikti tokie dirbiniai, kaip apyrankė pumpuriniais galais, žalvariniai cilindriškai drabužių papuošimui, geležinis kaltas, geležiniai dvinariai žąslai su laužtukais.

Aptikti dirbiniai — įkapės leidžia datuoti griautinius kapus. Kapinyno griautinių kapų medžiaga telpa į I—IV m. e. amžių chronologinius rėmus. Kapinyne rasti tokie dirbiniai, kurie datuojami I—II amžiais (akinės segės, apyrankės pumpuriniais galais), ir tokie, kurie daugiausia buvo naudojami III—IV amžiais (antkaklės kūginiais galais, laiptelinės segės, ratelinis smeigtukas). Įdomu pažymėti tą faktą, kad ankstyvesni griautiniai kapai, datuojami I—II m. e. amžiais, buvo pietinėje kapinyno dalyje, arčiau prie degintinio kapo Nr. 1. Vėlyvesni — III—IV amžių griautiniai kapai buvo aptikti labiau šiaurinėje ir šiaurės vakarinėje kapinyno dalyje.

⁴³ Labai artima apyrankė rasta Sambijoje, datuojama I—II m. e. amžiais, žr. W. Gaerte, min. veik., Abb. 145:f.

⁴⁴ LAB, 237.

Tai rodo, kad kapinynas savo laiku augo PŠ kryptimi. Ankstyviausių (degintinių) kapų rajonas bei dalis I—II amžių kapų buvo sunaikinta, imant žvyrą.

Peržvelgus Rūdaičių kapinyno laidoseną ir radinius, galima padaryti šias išvadas:

1. Remiantis surasta medžiaga, Rūdaičių kapinyną tenka datuoti I a. prieš m. e. — IV m. e. a. Ankstyvesnis yra degintinis kapas urnoje, datuotinas I a. prieš m. e. — m. e. riba. Griautinius kapus tenka skirti I—IV m. e. amžiams.

2. Rūdaičių kapinynas laidosenos atžvilgiu — tipingas Vakarų Lietuvos kapinynų atstovas. Apie kapus sudedami akmenų vainikai. Vyrų kapuose įkapes sudaro darbo įrankiai, ginklai, moterų kapuose vyrauja papuošalai.

3. Aptikti žirgų kapai patvirtina tą faktą, kad Vakarų Lietuvoje jau pirmaisiais m. e. amžiais su turtingesniais bendruomenės nariais buvo laidojami jų žirgai.

4. Daugumas Rūdaičių kapinyno dirbinių yra gaminti vietinių amatininkų, bet aptikta ir tokių dirbinių, kurie rodo šios teritorijos prekybinius ryšius. Kai kurie žalvariniai papuošalai (dalis segių, apyrankių) pateko iš Pavyslio ir prūsų genčių teritorijos, kai kurie (emalės ir stiklo karoliai) — iš Romos imperijos provincijų.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos
Istorijos institutas

Gauta
1962 XII 19

ИССЛЕДОВАНИЯ МОГИЛЬНИКА I В. ДО Н. Э. — IV В. Н. Э. В РУДАЙЧЯИ (КРЕТИНГСКИЙ Р-Н)

М. М. МИХЕЛЬБЕРТАС

Резюме

Летом 1962 г. Институт истории АН Литовской ССР вместе с Кретингским краеведческим музеем вел раскопки грунтового могильника I в. до н. э. — IV в. н. э. в деревне Рудайчяй, Кретингский р-н (Западная Литва), давно известной своими археологическими памятниками (см. рис. 1). Исследована площадь в 654 м². Обнаружено 13 погребений с трупоположениями, 1 погребение с трупосожжением и 2 конские погребения с трупоположением. Большинство погребений сильно разрушено.

Особый интерес представляет погребение с трупосожжением в глиняной урне (рис. 2). Погребальный инвентарь составляли железная игла, пара железных височных колец (браслетов?) и лепной глиняный сосуд (рис. 3, 2), по форме очень схожий с погребальными урнами и

сосудами из территории сембов. Погребение имело небольшой каменный венец в форме полукруга. Оно датируется I в. н. э. — рубежом н. э.

Остальные 13 погребений составляют труположения в неглубоких (до 0,75 м глубины) ямах. В некоторых погребениях обнаружены остатки деревянных выдолбленных гробов. Преобладал обычай хоронить покойников головой на север, но встречались погребения с небольшим уклоном на СВ или СЗ. Вокруг могил обнаружены каменные венцы (рис. 4), в большинстве имевшие неправильно круглую или овальную форму. Некоторые из них имели довольно большие размеры — до 2 м в диаметре. Покойники, обычно, хоронились не в центре каменного венца, а ближе края, у стены венца.

Интересны обнаруженные на территории могильника два маленькие «очага» из небольших камней, между которыми найдены уголь и зола, в одном из них даже глиняный горшок (рис. 3, 3). Это, по-видимому, следы каких-то погребальных обрядов. В женских погребениях обнаружены разные украшения, мелкие орудия труда, в мужских погребениях преобладают орудия труда, оружие, украшений очень мало. В нескольких погребениях в качестве погребального инвентаря найдены маленькие лепные глиняные сосудики.

В погребениях №№ 6 и 7 покойники были похоронены вместе с конями. Также найдены два отдельных конских погребения. По-видимому, их хозяева были похоронены выше, и могилы их были разрушены. В конском погребении № 1 обнаружены двухчленные удила (рис. 7, 1) и бронзовые украшения узды (рис. 7, 3, 5).

Среди погребального инвентаря обнаружены такие широко распространенные в I—IV вв. в Западной Литве изделия местного производства, как железная коса (рис. 5, 1), железные втульчатые топоры (рис. 5, 3, 4), втульчатые наконечники копий (рис. 6, 2, 4, 6), бронзовые глазчатые (рис. 8, 7, 9), сильно профилированные (рис. 8, 2) и перекладчатые (рис. 8, 1, 5) фибулы, нашейная гривна с конусообразными концами (рис. 6, 3). Такие изделия, как фибулы (рис. 8, 3, 6), бронзовая оковка ремня (рис. 6, 5), путем торговых сношений попали с Привислинских земель. Из территории древнепрусских племен поступили некоторые браслеты (рис. 9, 3, 5), круглая бронзовая подвеска (рис. 6, 2). Через тогдашние центры торговли в Прибалтике — Привислинские земли и Самбию — из римских провинций попали бусы из разноцветной эмали и стекла.

Обнаружено несколько изделий, встречавшихся уже в других частях республики, но неизвестных до сих пор в материале могильников Западной Литвы I—IV в. н. э. Интерес представляет железное долото для обработки дерева (рис. 5, 5), обнаруженное в могиле у головы покойника вместе с железной косой и точильным камнем. Раньше в Западной Литве были неизвестны бронзовые цилиндрические трубочки для украшения одежды, бронзовые браслеты с небольшими шарообразными утолщениями на концах (рис. 9, 2), железные двухчленные удила с псалиями (рис. 7, 1).

Все погребения с труположениями датируются I—IV вв. н. э.

Своими погребальными обрядами могильник в Рудайчяй очень близок к другим исследованным могильникам Западной Литвы того времени. Обнаруженные конские погребения подтверждают факт, что в Западной Литве, начиная с первых веков н. э., был распространен обычай вместе с богатыми членами рода хоронить и их коней.

Институт истории
Академии наук Литовской ССР

Поступило
19 XII 1962